

Kirjandus ja keel kuuluvad Eesti kultuuripärandi keskmesse

Kultuuriministeerium esitles pärandibaromeetrit

Kui Eestis inimeste käest küsida, mis on nende meelest kultuuripärand, siis tõenäoliselt nimetatakse vastuses kirjandust, kunsti, keelt või arhitektuuri. See selgub Kultuuriministeeriumi tellimisel konsultatsiooniettevõtete Ernst & Young Baltic ja Norstat Eesti tehtud ja 16. mail Eesti Rahva Muuseumis esitletud uuringust, mis mõõdab teadlikkust kultuuripärandist.¹ Uuringu üks eesmärk oli aidata luua pärandibaromeeter ehk töövahend, millega ministeerium saaks edaspidi seirata inimeste teadlikkust kultuuripärandist ja selle muutusi, et mõista vaimse ja ainelise kultuuripärandi rolli Eesti elanike igapäevaelus. Kõige otsesemalt aitab see mõõta, kas valitsuse poliitika kultuuripärandi vallas töötab: kas eelarvesse kirjutatud ja seejärel kasutatud raha annab loodetud tulemusi, kas saaks midagi teisiti või tõhusamalt teha.

Kuigi euroopaliku kultuuripärandi mõiste sünni ajendas eelkõige mure füüsiliste muististe, sealhulgas kunsti ja raamatukogudes säilitatavate varade pärast, ja soov neid kaitsta hävimise või kadumise eest sõdades ja revolutsioonides, on praegu valdavaks saanud kontseptsioon, mis arvestab laiemaid kultuuriprotsesse.

¹ Kultuuripäranditeadlikkuse uuring. Lõpparuanne. Ernst & Young Baltic, 2022, lk 34–35. <https://www.kul.ee/media/4974/download>

2003. aastal Pariisis vastu võetud UNESCO vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon andis õigusliku aluse rääkida ka riiklikus poliitikas vaimsest kultuuripärandist. Vaimset ja ainelist mõõdet kombineerides määratleb rahvusvahelise ametliku arusaama kultuuripärandist 2005. aastal Portugali lõunaosas Faro linnas allkirjastatud Euroopa Nõukogu raamkonventsioon ehk Faro konventsioon, millega Eesti liitus 2021. aastal. Selle järgi on kultuuripärand „minevikust pärinev ressursside rühm, mida inimesed määratlevad, sõltumata selle omandilisest kuuluvusest, oma pidevas muutumises olevate väärtuste, uskumuste, teadmiste ja traditsioonide peegelduse ning väljendusena” ja see sisaldab „kõiki keskkonna aspekte, mis tulenevad inimeste ja kohtade vahelisest vastastikusest mõjust läbi aja”²

Valitsus on sõnastanud Eesti kultuuripärandipoliitika oma põhilise kultuuripoliitika kujundamise alusdokumendi, arengukava „Kultuur 2030” ühe alaeesmärgina: tagada, et „Eesti kultuurimälu on hoitud ja hinnatud”. See hõlmab soovi, et nii vaimne kui ka aeline kultuuripärand oleks „hästi hoitud, uuritud ja teadvustatud” ning „elavas kasutuses ja inimestele oluline”, samuti tuleb tagada selle „pikaajaline füüsiline ja digitaalne säilimine ning kättesaadavus”. Akadeemilisi uurijaid puudutab rohkem taotlus, et „Eesti kultuurilugu on väärtustatud ja teaduslikult uuritud, avaldatakse ja uuritakse Eesti kultuuri seisukohast olulisi tüvitekste” (kuid paraku seda pärandibaromeeter ei

² Kultuuripärandi väärtust ühiskonnas käsitlev Euroopa Nõukogu raamkonventsioon. Vastu võetud 27.10.2005. Riigi Teataja II, 18. V 2021, 3, artikkel 2a. <https://www.riigiteataja.ee/akt/218052021003>

puuduta). Arengukaval on ka üldine eesmärk, mida mõeldakse Eesti elanike kultuurielus osalemise kaudu, ja kaks muud alaeesmärki, sh „Eesti kultuurielu on tugev ja toimiv”, mille üks mõõdik puudutab vahetult riigieelarve koostamist, kuna seab sihiks, et kultuurivaldkonnas hõivatute keskmine brutokuupalk moodustaks 90% Eesti keskmisest palgast võrreldes 82%-ga aastal 2019.³

Kuidas ja kuidas kultuurimälu hoiakse, on mõnevõrra raskem hinnata kui kultuuritöötajate palgataset. Seetõttu ongi Kultuuriministeerium otsustanud kasutusele võtta pärandibaromeetri, mis seisaks kultuuripärandist osa saamist, sellesse panustamist ning pärandi tähendust ja olulisust, esitades nendel teemadel iga natukese aja takka esinduslikule valimile Eesti elanikest küsitluse kaudu kaheksa küsimust.

Osalemist mõõdeti ja on kavas edaspidi mõõta, küsides, kui palju inimesi osaleb enda kinnitusele sageli vähemalt kolmes kultuuripärandiga seotud tegevuses (seekord oli neid 11% vastanutest) ja kui paljudele on oluline, et kultuuripärandis osalemine annab hea enesetunde (82%). Panustamise põhinäitajateks on valitud valmidus kultuuripärandisse vähemalt ühel viisil panustada (92%), sealhulgas pileтите vm eest makstes (70%), makse makstes (57%) või raha annetades (25%). Kultuuripärandi tähendust ja olulisust hinnatakse vastanute osakaalu abil, kes on nõus väitega, et nende peres on kultuuripärand oluline (72%), ja väitega, et kultuuripärand tõstab elupiirkonna kvaliteeti ja väärtust (88%). Baromeeter moodustub kõigi kaheksa näitaja kaalutud keskmisest, milles kuueteist on antud kaaluks 10% ja kahele 20%.

2023. aastal näitas pärandibaromeeter 60 punkti 100 võimalikust.⁴

Järgmiste küsitluste tulemuste põhjal on võimalik seda tööriista kasutades hinnata, kas päranditeadlikkus kasvab või kahaneb ning kust täpselt king pigistab. Näiteks ütleb praegu riigi oluliste näidikutete mõõdupuu, statistikaameti rakendus Tõetamm kultuuri valdkonna mõõdikute kohta: „Ei liiguta oodatava tulemuse poole.” Selles saab küll süüdistada ühelt poolt koroonapandeemiat ja teiselt poolt veidi aegunud andmeid. Nimelt mõõdab kaks näitajat seda, kui suur on kultuurielus osalejate ja kultuuriharrastajate osatähtsus 15-aastaste ja vanemate inimeste hulgas, ja mõlemad olid kahanenud 2020. aastaks, kust pärinevad viimased avaldatud andmed. Kultuurielus osalejaid oli 2020. aastal 73,8% võrreldes 78,7%-ga 2017. aastal, kultuuriharrastajaid 67,5% võrreldes 73,3%-ga 2015. aastal. Kolmas näitaja on heas ja rahuldavas seisus ehitismälestiste osakaal kõigist ehitismälestistest ja see väheneb tasapisi ilmselt seetõttu, et vanad ja väärivad ehitised lagunevad kiiremini, kui neid taastada jõutakse.⁵

Kultuuripäranditeadlikkuse uuringu telefoni- ja internetiküsitluse valimisse sattunud inimestel paluti spontaanselt nimetada kolm märksõna, mis nende jaoks kultuuripärandi mõistega seostuvad. Eesti keeles küsitlud inimeste kõige sagedamad vastused olid kirjandus, kunst ja keel (vastavalt 83, 81 ja 79 korral), neile järgnes arhitektuur (75 korral) ja veidi tahapoole jäid laulupidu (63), ajalugu ja muusika (mõlemad 60) ning rahvapärimused (54). Huvitaval kombel pääses 30 olulisema märksõna hulka viimasena ka suitsusaun (14). Venekeelse küsitluse tulemused olid sarnased, kuid kirjandus (vn

³ Kultuuri arengukava 2021–2030. Tallinn: Kultuuriministeerium, 2021, lk 10–11. <https://www.kul.ee/kultuur2030>

⁴ Kultuuripäranditeadlikkuse uuring, lk 34–35.

⁵ Tõetamm. Statistikaamet. <https://tamm.stat.ee/?valdkond=kultuur>

литература, 76) hoidis juhtpositsiooni järgnevate märksõnade ees suurema ülekaaluga: ajalugu (история, 62), arhitektuur (архитектура, 50), keel (язык, 46) ja mälestised (памятники, 41).⁶

Kuivõrd saavad inimesed aru uuest kultuuripärandi kontseptsioonist? Selles kontekstis on taas huvitav vaadata küsitluse tulemusi. Nende järgi on Eestis õigus otsustada, mis kuulub kultuuripärandi hulka, 78% vastanute hinnangul pärandiga tegelevatel ekspertidel, 64% arvates pärandiga tegelevatel kogukondadel, 63% arvates muuseumide, raamatukogude ja arhiivide töötajatel. Palju väiksem osa vastanutest (44%) leiab, et iga inimene peaks saama otsustada, mis kuulub kultuuripärandisse ja mis mitte. Seevastu vastutuse kultuuripärandi säilimise eest paneks 63% vastanutest võrdselt „pärandiga tegelevate seltside, kogukondade ja vabaühenduste”, „raamatukogude, muuseumide, arhiivide” ja „iga inimese” õlule. Väga palju ei jää soovitud vastutuse kandjatena maha ka kohalikud omavalitsused (60%), järgnevad riigiasutused (50%).⁷ Vahest aitab küsitlute jaoks vaimse pärandi mõiste liiga abstraktne ja arusaamatu iseloom selgitada nii seda paradoksi, et pärandi säilimise eest peaksid justkui vastutama inimesed, kellel ei pruugi olla õigust seda määratleda, kui ka asjaolu, miks 53% vastanutest arvab, et nad ei harrasta üksinda vaimse pärandiga seotud tegevusi „üldse mitte”, ja 76% ei usu, et nad osalevad kultuuripärandiga seotud ühistegevustes.⁸

⁶ Kultuuripäranditeadlikkuse uuring, lk 2, 48. Küsitlusega koguti 2023. aasta jaanuaris ja veebruaris koguti 1002 vastust esinduslikult valimilt vähemalt 15-aastastelt Eesti elanikelt, vastustest 80% saadi veebipaneeli kaudu ja 20% telefonitsi.

⁷ Vastused valikvastustega küsimustele. Samas, lk 30–31.

⁸ Samas, lk 22.

Võrreldes valdkonna mõtestamiseks õhtumaades varem kasutatud mõistega – kunst, kirjandus, arhitektuur, folkloor – on kultuuripärand hübriidne või lausa kimäärne mõiste, millega on võimalik katta nii kirjaoskuse eel alguse saanud kultuurivormid kui ka puhtalt kirjakultuuri valda kuuluvad nähted, nii üksnes inimmeele varal püsivad kui ka otseses mõttes kivisse raiutud või muul kombel materiaalselt olemas olevad kultuurinähtused. Samas aitab ehk säärane inimestest, kogukondadest ja nende tegevusest lähtuv kontseptsioon kultuuriprotsesse mõista paremini kui kultuuri selgepiirilistesse lahtritesse jaotamine. Faro konventsioonist lähtudes on kultuuripärand alati kellegi pärand, mõne kogukonna pärand. Konventsioon määratleb pärandi kogukonna kui „inimesed, kes väärtustavad kultuuripärandi teatud aspekte, mida nad soovivad avaliku tegevusvõrgustiku kaudu säilitada ja tulevastele põlvkondadele edasi anda”⁹ ja õigupoolest ei räägi see ekspertidest või muuseumitöötajatest üldse.

Näiteks ei pruugi mõisa peahoone või ka antiikse ehitise kuulumine kohaliku väärtuslikku kultuuripärandisse olla kohaliku maarahva jaoks midagi igavest ega vaieldamatut – on ju nende varemeid teadaolevalt kasutatud funktsionaalselt ka kivimurdudena, kust saab ehitusmaterjali mõne uue hoone ehitamiseks. Umbes samamoodi võib tänapäevalgi teha teadliku otsuse lasta ehitatud muistises elada haruldastel nahkhiirtel ja ronitaimedel või lubada sellel murenevalt merekaldalt alla variseda.¹⁰ Arhitektuurimälestis ei ole mälestis seepärast, et see on suur kivist maja, vaid sellepärast, et mingisugune hulk

⁹ Kultuuripärandi väärtust ühiskonnas käsitlev Euroopa Nõukogu raamkonventsioon, artikkel 2b.

¹⁰ C. DeSilvey, Curated Decay: Heritage beyond Saving. Minneapolis–London: University of Minnesota Press, 2017.

inimesi seda oluliseks peab. Seepärast võib häguseks muutuda ainelise ja vaimse kultuuripärandi piir, kultuuripärandi mõistet pikemalt kirjutanud Laurajane Smithi sõnul: „Kui pärand on mentaliteet, teadmise ja nägemise viis, siis muutub kogu pärand mingis mõttes **vaimseks**.”¹¹

Kultuuripärandi mõiste annab ka valitsusasutustele ja ametnikele võimaluse mõelda kultuuriprotsessidest komplekselt, nii et tähelepanu võiks jätkuda ka raskemini sahtlitesse paigutuvatele nähtustele ning vanade ja auväärsete

nimedega sahtlite sisu omavahelistele seostele. Kuigi inimeste arvates on kultuuripärandi olulised osad kirjandus ja keel, vastutab kultuuripärandi eest otseselt Kultuuriministeeriumi kultuuriväärtuste asekanstler, kirjandus jääb sama ministeeriumi kunstide asekanstleri portfelli ja keelepoliitikat kujundab hoopis Haridus- ja Teadusministeerium. Nii võiks olla võimalik kultuuripärandisse puutuvat poliitikat ja selle rahastamist kujundada paindlikumalt ja eri ametkondade koostöös. Loodetavasti avab selleks uusi uksi ka pärandibaromeeter. Kuid lisaks lihtsatele ankeetküsitlustele saaks poliitika kujundamises arvestada kvalitatiivsemate uurimismeetoditega saadud teadmist, mis inimeste ja kogukondade arvates nende kultuuripärandisse kuulub ja kuidas nad seda väärtustavad.

OTT HEINAPUU

¹¹ **L. Smith**, *Uses of Heritage*. London–New York: Routledge, 2006, lk 54. <https://doi.org/10.4324/9780203602263> (autori esiletoote). Kultuuripärandi määratlemise keerukusest vt ka: **E-H. Seljamaa**, *Rahvuslikkus teiste silmades*. – Keel ja Kirjandus 2018, nr 1–2, lk 153–159. <https://doi.org/10.54013/kk723a15>; **M. Sarv**, *Teadlase moraalsed valikud kultuuri-mälu loomisel*. – Keel ja Kirjandus 2019, nr 8–9, lk 673–681. <https://doi.org/10.54013/kk742a7>